

Effectgerichte maatregelen: vergeet de fauna niet!

*Ook dieren hebben last van vermesting,
verzuring en verdroging.*

*Maar hebben de effectgerichte maatregelen
voor de fauna het gewenste effect?*

*Lees verder en ontdek dat het aankomt op
een uitgekiende uitvoering.*

Colofon

© 2001

Expertisecentrum LNV

Meerdere exemplaren van deze uitgave zijn o.v.v. 'OBN-14' gratis te bestellen bij het Expertisecentrum LNV, Postbus 30, 6700 AA Wageningen, telefoon 0317-474801.

Hier is ook een eerste versie van het Standaard Meetprotocol Fauna en het Richtlijnenprogramma Uitvoering Herstelmaatregelen Fauna te bestellen, waarin het onderwerp van deze flyer uitgebreider aan de orde komt. Het deskundigenteam Fauna kan specifieke vragen over het onderwerp behandelen. De voorzitter ir. D. Bal is te bereiken via het bovenstaande telefoonnummer van het Expertisecentrum LNV.

Tekst

Geert van Duinhoven

Grafische vormgeving

Grafisch Atelier Wageningen

Drukwerk

Van Eck en Oosterink, Dodewaard

Vragen zonder antwoord

Elke terreinbeheerder die effectgerichte maatregelen heeft uitgevoerd, weet het: we mogen hoge verwachtingen hebben van het resultaat. Zeldzame of zelfs verdwenen plantensoorten bevolken weer het behandelde terrein. Toch is dit succes slechts een deel van het verhaal. Want maar liefst de helft van de doelsoorten uit het natuurbeleid zijn diersoorten. En hoe staat het eigenlijk met die diersoorten in de OBN-projecten? Heeft de fauna ook te lijden onder de 'ver-thema's'? En profiteren zoogdieren, insecten, vogels of reptielen óók van de maatregelen die zich al bewezen hebben voor de flora? Voor veel beheerders, maar ook voor wetenschappers en beleidsmakers, zijn dit nog vragen zonder een duidelijk antwoord.

De laatste tijd is duidelijk geworden dat de fauna helaas niet altijd automatisch 'meelift' met de flora. Sterker nog: er zijn voorbeelden bekend waar effectgerichte maatregelen zelfs negatief uitpakken voor sommige dieren. De komende jaren zal onderzoek moeten uitwijzen op welke manier het OBN iets aan de achteruitgang van de fauna kan doen. Tot die tijd is het zaak om effectgerichte maatregelen zó uit te voeren dat de fauna daar in ieder geval geen schade van ondervindt. Professioneel natuurherstel betekent voortaan kleinschaliger, minder netjes en minder grondig werken.

Vooraf veel variatie

Uiteraard heeft ook de fauna baat bij een goed ecosysteem. De geschiktheid voor de fauna is echter niet direct af te lezen aan het voorkomen van plantensoorten: de fauna stelt ook eigen eisen. Een goed ontwikkelde vegetatie levert dus niet automatisch een rijke fauna op. Maar andersom kan het gebeuren dat een terrein waar alle bijzondere plantensoorten zijn verdwenen, toch nog waardevol is voor de fauna!

Wat is dan het wezenlijke verschil tussen planten en dieren? Planten zitten met hun wortels in de bodem verankerd en uit één zaad kan een plant groeien die zich zelfstandig voort kan planten. Planten reageren dus sterk op bodemvocht en -chemie, maar een klein plekje kan voldoende zijn om te overleven. Bovendien maken veel planten zaden die vele jaren in de bodem op hun kieming kunnen wachten tot de omstandigheden gunstig zijn. Dieren leven voort in populatieverband, er moet ook gedurende de slechtste tijden toch een flink aantal dieren overleven wil er met succus een nieuwe generatie voortgebracht kunnen worden. Voor het behoud van een populatie is in de eerste plaats ruimte nodig en voor sommige diersoorten gaat het om forse oppervlakten. Dieren verplaatsen zich en moeten zich daarbij kunnen oriënteren op hun omgeving: ze moeten hun weg kunnen vinden in het landschap. Ze houden het ook niet bij één plek. Voortplanten, overwinteren, eten en drinken gebeuren vaak op verschillende plekken. Deze plekken

kunnen zó verschillend zijn, dat wij ze zien als aparte ecosystemen. Een bekend voorbeeld leveren de salamanders en kikkers die een ven, poel of sloot gebruiken om er in voort te planten, vegetaties op het land om er 's zomers te foerageren en in de herfst bladhopen of boomstronken opzoeken (bij voorkeur aan de bosrand) om er te overwinteren. Bij dieren gaat het dus om ruimte en verscheidenheid. En als de ruimte op een terrein te krap is, kan samenhang met een naburig overeenkomstig terrein uitkomst bieden voor de instandhouding van een populatie. Maar dan speelt wel de mate van scheiding of verbinding een rol en daarop reageert iedere diersoort op zijn eigen manier.

We weten nog niet precies welke eisen al die verschillende diersoorten aan hun omgeving stellen. Maar we kunnen al wel, op grond van wat hierboven verteld is over het specifieke van de eisen die dieren stellen, een paar algemene vuistregels geven. Eén van die vuistregels is dat de fauna gebaat is bij een (herstel)beheer dat is gericht op het aanbrengen van meer structuurverschillen en gradiënten in het terrein. Effectgerichte maatregelen kunnen de benodigde variatie 'om zeep helpen', maar door ze net even anders uit te voeren, kan de afwisseling juist bevorderd worden. Een andere vuistregel is dat rekening gehouden moet worden met eventueel aanwezige restpopulaties en/of het open houden van de mogelijkheid van herkolonisatie.

De zandhagedis

Effectgerichte maatregelen op heideterreinen bestaan vaak uit grootschalig plaggen en/of intensief begrazen. Daardoor ontstaat een gesloten heidevegetatie: prachtig om te zien! Dat leidt helaas wél tot het vrijwel verdwijnen van het biotoop van de zandhagedis. Als deze hagedis nog in het terrein aanwezig is, loopt hij dus het risico om alsnog te verdwijnen als gevolg van het uitvoeren van effectgerichte maatregelen. En dat kan toch niet de bedoeling zijn...

De zandhagedis leeft in een milieu waarin de temperatuur fluctueert van 5 tot 50°C en verkiest plekken die 's ochtends snel warm worden, maar waarin ook tal van koele plekje aanwezig zijn. Dit betekent: vooral zuidhellingen met een grote verscheidenheid in vegetatiestructuur waarin uiteenlopende microklimaten op korte afstand van elkaar heersen.

Een hagedis is actief in de periode van maart tot september en leeft van de wat grotere insecten en spinnen die over de grond kruipen. Dit betekent dat er voldoende van dergelijke prooidieren gedurende het gehele seizoen aanwezig moet zijn.

Tijdens de voortplanting zoekt de hagedis een plekje om de eieren te leggen in een zelfgegraven holletje. Daartoe zoekt het vrouwtje een plek met kaal zand waar het wel warm is, maar niet extreem droog wordt. Voor de overwintering zoekt de hagedis een warme en droge plek waar hij zich gemakkelijk tot een diepte van 20-30 cm kan ingraven, bij voorkeur aan de bosrand.

Deze voorwaarden zijn te vertalen in een bepaalde mate van verscheidenheid in het landschap en de effectgerichte maatregelen moeten daarop aansluiten. Al deze plekgebonden bijzonderheden moeten bovendien wél binnen het bereik van de individuele hagedis liggen. De zandhagedis kan bos of landbouwgrond niet goed overbruggen, waardoor populaties gemakkelijk door isolatie kunnen verdwijnen.

Behoud van deze soort vergt dus zowel een goed functionerend netwerk van heideterreinen, als een subtiele uitvoering van herstelmaatregelen.

Toepassen in de praktijk

Voor het herstellen van ernstig aangetaste ecosystemen zijn forse maatregelen nodig. Maar om ook de fauna te helpen komt het er in het algemeen op aan om de herstelmaatregelen, ten opzichte van de huidige manier van uitvoeren, over een beperkter oppervlak en meer gedifferentieerd ('niet te netjes') uit te voeren en dat niet te snel te herhalen. Alleen dan zijn er na de maatregelen allerhande structuurverschillen te verwachten. Dan hebben dieren ook de tijd om zich weer uit te breiden of het terrein van buitenaf weer te koloniseren. Beheerders moeten de maatregelen dus in tijd en ruimte faseren.

Bij het instandhoudingsbeheer is het daarnaast ook goed om enige vorm van dynamiek in het terrein te bevorderen. Zo kunnen bijvoorbeeld paden, en zelfs het toestaan van enige betreding van de vegetatie buiten de paden, gunstig zijn voor fauna.

Uiteraard brengt een dergelijke aanpak extra kosten met zich mee. De aannemer moet gefaseerd en kleinschaliger gaan werken en dat is nu eenmaal duurder. De laatste jaren is heel kostenefficiënt het herstel van natuur aangepakt. Dat heeft echter tegelijkertijd een zekere nivellering van de behandelde gebieden met zich meegebracht. In de toekomst zal het herstel van natuurgebieden misschien wat meer gaan kosten, maar de resultaten zullen een stuk beter zijn!

Natuurlijk komen niet in alle terreintypen veel bedreigde diersoorten voor. Het is dus ook afhankelijk van het terrein hoe de maatregelen het best uitgevoerd kunnen worden. Daarom moet een beheerder van tevoren goed in kaart brengen welke dieren op welke plekken voorkomen. Als er nog bedreigde diersoorten in het terrein zijn, weet de beheerder waar hij voor moet oppassen bij de uitvoering. Als de beheerder echter weet dat deze er niet meer zijn, geeft dat meer vrijheid in de uitvoering van maatregelen. Maar ook dan blijft de stelregel: het moet subtieler dan tot nu toe!

Overlevingsplan

Pijpenstrootje: liever kwijt dan rijk?

Pijpenstrootje is voor veel beheerders het symbool van verzuring en vermesting. Dat klopt ook wel en er is daarom ook terecht veel energie gestoken in het tegengaan van vergrassing: de overwoekering van heide-terreinen met Pijpenstrootje of Bochtige smele. Maar óók in dit soort 'saaië' vergraste heidevelden en hoogvenen blijken bedreigde diersoorten, zoals de gladde slang, voor te komen. Als de vergrassing al te voortvarend wordt aangepakt, lopen deze soorten gevaar om uit het terrein te verdwijnen. Het is dus raadzaam altijd wat plekken Pijpenstrootje te laten staan. Dit geldt overigens ook voor plekken met Pitrus, Braam of jonge boompjes: ook daarvan zijn veel soorten afhankelijk.

Praktische tips

Voor de meeste ecosystemen is het nog moeilijk te zeggen met wat voor maatregelen de dieren het meest gebaat zijn. Voor een aantal systemen hebben praktijkervaringen echter al de nodige, zeer bruikbare tips opgeleverd.

Opschonen van vennen

- Nat baggeren heeft de voorkeur; laat het ven dus niet helemaal droog vallen: daardoor overleven dieren die van water afhankelijk zijn. Daarbij is het met name belangrijk dat over enkele tientallen vierkante meters de sliblaag niet verwijderd wordt; als dit aan de lizijde gebeurt, bestaat er geen risico op hernieuwde eutrofiëring.

Vóór het baggeren niet meer geschikt voor met name de karakteristieke plantensoorten. Maar bij de uniforme groot-schalige uitvoering was er helaas te weinig aandacht voor de overleving van de nog aanwezige dieren.

- Tussen het uitvoeren van maatregelen in vennen die dicht bij elkaar liggen moet minstens vijf jaar zitten.
- Het beste tijdstip van uitvoering van voorbereidende en herstelmaatregelen hangt af van de aanwezige dieren. Zo is september gunstig voor amfibieën (de voortplantingsfase is achter de rug en ze zijn nog niet in overwintering).
- Eens per vijf jaar een kwart van de oever opschonen. Noordoevers, dus waar de zon het meest op schijnt, zijn het belangrijkste voor dieren. Deze kant van het ven liefst niet (of per keer hooguit gedeeltelijk) behandelen.

Grootschalig of kleinschalig plaggen: een verschil van dag en nacht voor de fauna van de heide.

Plaggen, maaien en chopperen van natte en droge heide en schraallanden

- Houd verschillende stadia van heide-ontwikkeling in stand. Plag daarom in stroken van 10-100 m² Plag daarbinnen dieper over een oppervlak van 1-10 m², zodat daar stukken open zand met steilrandjes ontstaan (vooral op zuidhellingen), maar plag op andere plekken juist ondieper (vooral op noordhellingen).
- Plag in terreinen van minimaal 100 hectare maximaal een kwart van het vergaste deel; in kleinere terreinen mag een groter deel geplagd worden (anders is de ingreep niet efficiënt uit te voeren).
- Zorg voor overwinteringsmogelijkheden voor herpetofauna in de vorm van hoopjes dood hout, maaisel of plagsel.
- Voor de meeste diersoorten is oktober de beste maand voor plagwerkzaamheden.

Begrazing

- Starten met runder- en paardenbegrazing moet geleidelijk gebeuren. Start in slechts een deel van het terrein, tijdens het seizoen waarin het meeste effect is te verwachten en met lage dichtheden (per 100 ha maximaal twee dieren in de winter, acht in de zomer en drie jaarrond).
- De begrazing kan daarna opgevoerd worden, maar moet continu afgestemd zijn op de productie van het terrein: op circa 30% van het oppervlak moet de vegetatie na de winter nog overstaan.
- Grote grazers alleen jaarrond inzetten in terreinen die groter zijn dan 40 ha; op kleinere terreinen alleen gedurende korte perioden.

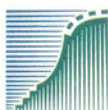
Twee uitersten naast elkaar: binnen het raster eenvormigheid door afwezigheid van begrazing, buiten eenvormigheid door een te intensieve begrazing. Een extensieve jaarrondbegrazing of een matig intensieve seizoensbegrazing geeft wèl de gewenste variatie.

- Als grazers de vergrassing van pijpenstrootje tegen moeten gaan, is vooral begrazing in het voorjaar noodzakelijk (jaarrondbegrazing pakt het probleem te weinig aan). Als bochtige smele de vergrasser is, is jaarrondbegrazing geen probleem, maar winterbegrazing heeft de voorkeur.
- In natte, voedselrijke terreinen heeft jaarrondbegrazing over het algemeen de voorkeur.
- Begrazing is als herstelmaatregel vaak te intensief voor oude structuurrijke heide, met open zand, steile zuidhellingen, zoomvegetaties, vrijstaande struiken of bomen en houtwallen. Om de daarin aanwezige dieren te beschermen, is uitrasteren aan te bevelen.
- Uitrasteren van vennen is noodzakelijk als runderen de vennen gaan bemesten; het risico hierop is minder als er meerdere vennen in een terrein zijn.
- Gebruik geen ontwormingsmiddelen voor het vee: dat doodt ook de fauna die van de mest afhankelijk is.

overlevingsplan **bos+natuur**

ob+n

landbouw, natuurbeheer
en visserij